

Srna Mandić

## O STANOVANJSKI SEGREGACIJI\*

*Segregacija je obravnavana ne le kot prostorska ločenost družbenih skupin v rezidencialnem prostoru, ampak predvsem kot vprašanje družbeno diferencirane distribucije stanovanj, katerih kvaliteta poleg drugih značilnosti zaobsega tudi lokacijo, ki implicira določeno dostopnost do strateških točk urbane strukture. Podanih je nekaj izhodišč za analizo nastajanja segregacije v smislu razlik v pridobljenem položaju družbenih skupin v okviru celotnega sistema stanovanjske reprodukcije in nekaterih njegovih mehanizmov.*

*Segregation is dealt with not only in terms of separation in residential space of different social groups, but primarily as a question of social distribution of housing, which includes besides other qualities differential access to the strategic points of an urban structure. Analysis of segregation genesis in terms of differential position in the system of housing reproduction obtained by different social groups has been sketched.*

segregacija, urbana struktura, lokacija, stanovanjska distribucija, družbena neenakost

Segregacija (iz lat. segregare – (od črede) oddaljiti, oddeliti, odstraniti, razdružiti, razdvojiti) implicira ločitev družbenih skupin v prostoru, stanje ločenosti. Gre za pojav, da določene značilnosti prebivalstva v prostoru niso naključno razporejene in razpršene, ampak gravitirajo v homogena področja in se ločujejo, odbijajo od obratnih značilnosti.

Glede na značilnosti posameznih strukturnih elementov segregacije je možno govoriti o določenih tipih segregacije:

1. glede na *naravo značilnosti skupin*:

– etnična, religijska, razredna, funkcionalna segregacija (Ante-Marinovič Uzelac, 1978)

– glede na družbeno-ekonomski status, družinski status, življenjski stil, geografsko mobilnost, pripadnost manjšinam (R. J. Johnston, 1974)

– glede na posamezne elemente oz. indikatorje razredne oz. slojevske pripadnosti (najpogosteje sta obravnavani izobrazba in poklic), starost, spol itd.

2. glede na *stopnjo ločenosti, intenziteto segregacije*: absolutna oz. relativna segregacija (vsi pripadniki neke skupine so locirani v določeno prostorsko enoto, tako jih je locirana večina oz. v določeni prostorski enoti obstaja večja koncentracija)

\* Tekst je nastal v okviru dela na nalogi *Segregacijski moment v prostorskem in socialnem razvoju mesta Ljubljane*, MRS 1983.

tracija pripadnikov te skupine kot v drugih enotah); uporablja se tudi statistično kvantificiran pokazatelj intenzitete segregacije v obliki indeksa segregacije (Duncan and Duncan, 1955).

### 3. Glede na *naravo ločenosti*:

– vsiljena oz. prostovoljna segregacija; pri tem velja opozoriti na prevlado negativne vrednostne konotacije pojma segregacije, ki se nanaša na »vsiljenost« segregacije, vendar ta ni nujna; seveda pa je »vsiljenost«, oz. »prostovoljnost« segregacije, stvar analize mehanizmov njenega nastajanja;

4. Glede na *princip ločevanja*: segregacija v celokupnem bivanju, v sferi stanovanja (rezidencialna segregacija), v okviru funkcionalne diferenciacije.

Navedene možne značilnosti kažejo na širok spekter različnih pojavnih oblik segregacije, v bistvu kažejo na dejstvo, da sam pojem segregacije zajema različne pojave, ki so, če zastavimo vprašanje mehanizmov njihovega nastanka, očitno raznorodni. Spričo te heterogenosti pojava segregacije je omejitev na določen tip, oz. pojavno obliko, nujna.

Pri nadaljnji obravnavi pojava segregacije, se bomo torej omejili na pojav segregacije po principu stanovanja (rezidencialna segregacija, segregacija v sferi stanovanja) in družbenih skupin glede na družbeni položaj (hierarhične družbene neenakosti), ostale značilnosti pa imamo za manj pomembne in izvedene.

Segregacija ne implicira le enostavne fizične ločitve skupin v prostoru kot takem, »na sebi«, pač pa ločitev v prostoru, ki je vedno že družbeno proizveden in ima kot tak določene proizvedene lastnosti, ki so jih skupine, glede na možnost uporabe prostora in njegovih značilnosti, deležne, ali pa ne. Ni torej pomembno le *dejstvo ločenosti*, ampak in predvsem tudi to, da prisvajanje različnih prostorov implicira različne (ne)ugodnosti v zvezi s stanovanjsko lokacijo: to pa poleg značilnosti samega stanovanjskega okolja (stanovanjski standard v širšem smislu) karakterizira tudi *dostop do strateških točk urbane strukture*. Pri tem ne gre le za samo razliko v lokacijah (fizično distanco), temveč čedalje bolj za ugodnost oz. neugodnost lokacije v odnosu do transportnega omrežja.

Tako Castells (1977) v okviru analize delovanja transportnega omrežja Pariza ugotavlja, da železniško omrežje sledi družbeni segregaciji v prostoru in jo krepi: v področjih, kjer je največ delavskih stanovanj in kjer je razmerje med številom delovnih mest in stanovanj najneugodnejše, je tudi železniško omrežje najredkejše. Bolj, kot je zasebnemu avtomobilu prepuščeno, da zapolnjuje vrzeli javnega prevoza (v predmestjih javni prevoz za izvajanje drugih transferjev – zaradi kulturnega, družbenega udejstvovanja, nakupovanja – skorajda ne obstaja), večji je prepad med tistimi, ki živijo blizu delovnega mesta, trgovin, kulturnih in zabavnih institucij in ki imajo več avtomobilov in jih tudi zmorejo več uporabljati, in onimi, ki so v obratnem položaju. Gre za protislovje med podružbljanjem nekaterih pogojev prometa (izgradnja cestnega omrežja) in individualizacijo prometnega sredstva (osebni avtomobil).

Da transportni sistem (lahko) deluje družbeno diferencirano in diferencirajoče (odslkava in krepi segregacijo), ugotavlja tudi R. E. Pahl (1975) na primeru delovanja avtocest v nekaterih severnoameriških mestih. »Javne« avtoceste so predvsem v korist srednjemu razredu, in sicer tako, da se na poti med stanovanjem in delovnim mestom čimhitreje prepelje mimo prebivališč revnih.

Problem kvalitete stanovanjske lokacije v odnosu do drugih elementov urbane strukture je na specifičen način razvil R. E. Pahl (1975) v okviru koncepta urbane (re)distributivnega mehanizma.

Temeljni kategoriji, iz katerih Pahl izhaja, sta:

– redke, omejene urbane dobrine (scarce urban resources) kot so: stanovanja, izobraževalni in zdravstveni objekti, delovna mesta, trgovine itd.

– dostop do teh dobrin (access to scarce urban resources), ki je podvržen omejitvam prostorske in družbene narave.

Prostorske omejitve se splošno izražajo v obliki časovno-stroškovne razdalje. (Tako si dovolj bogati zagotovijo dostop do katerekoli urbane dobrine, saj si lahko zagotovijo popolno privatno mobilnost.)

Družbene omejitve odražajo distribucijo moči v družbi; ponazarjajo jih birokratska pravila in procedure ter vloga menežerjev urbanega sistema, ki v pretežni meri odločajo o prostorski distribuciji teh dobrin. (Dovolj močni si lahko zagotovijo tako prostorsko distribucijo urbanih dobrin, ki bo njim v korist.)

Pahlova teza je, da je dostop do redkih urbanih dobrin sistematično strukturiran v lokalnem kontekstu ter da je njihov sumaren učinek v smislu večanja-manjšanja družbenih neenakosti dovolj pomemben, da je možno govoriti o urbanem redistributivnem mehanizmu. Namreč, dostop do omejenih urbanih dobrin ima *lasten vzorec neenakosti*, ki lahko odraža /krepi/ zmanjšuje temeljne družbene neenakosti, ki so že nastale na podlagi distribucije dobrin preko trga delovne sile. Urbani redistributivni mehanizem deluje tako, da postavlja različne omejitve uporabi že distribuiranega dohodka.<sup>1</sup>

Vprašanje segregacije je vprašanje distribucije stanovanjskih lokacij (z nekaterimi možnimi že nakazanimi implikacijami).

Distribucija stanovanjskih lokacij poteka na dveh nivojih: prvi zadeva kontekst artikuliranja urbane strukture, drugi societalno raven, distribucijo stanovanjskih lokacij družbenim skupinam. Slednjo bomo v nadaljnjem tekstu imenovali, kot je tudi že v navadi, družbeno distribucijo stanovanjskih lokacij. Seveda ta izraz ni najustreznejši, saj tudi za prvi nivo ne bi mogli trditi, da ni družben.

### *1. Distribucija stanovanjskih lokacij v kontekstu artikuliranja urbane strukture*

Kar zadeva razlago funkcionalne členitve (mestnega) prostora v odnosu do družbene strukture, obstajajo številne teorije, vendar omenimo le dve: prvo, ki jo je razvila chichaška šola socialne ekologije in ki je bistveno pogojila usmerjenost pretežnega dela urbane sociologije, in drugo, ki jo je razvil Castells in ki predstavlja eno najobetavnejših sodobnih, marksistično usmerjenih, prispevkov konceptualizacije urbanega.

Chichaška šola (Park, Burgess, McKenzie, Wirth) je skušala razložiti nastanek in obstoj družbeno-prostorske strukture urbanih področij. Ob primeru mesta Chichaga je oblikovala model, čigar bistvene značilnosti bi naj bile splošno veljavne.

V okviru tega modela so karakteristično strukturo in vzorce razvoja opisali v smislu serije koncentričnih obročev, zon z različnimi družbenimi in fizičnimi karakteristikami. Poglavitni mehanizmi, ki »izbirajo« ustrezne subjekte za ustrezen prostor, so, po Parku, tekmovanje, konkurenca in boj za prostor.<sup>2</sup>

Opisano družbeno prostorsko strukturo mesta razlaga funkcionalistično: družbena delitev dela povzroča kompetitivno kooperacijo, ki se prostorsko izraža v obstoju »naravnih področij«, »majhnih svetov«, ki imajo lastne subkulturne vrednote in prispevajo k »naravnemu življenju« mesta. »Naravna področja« mesta tvorijo skupaj »mozaik majhnih svetov, ki se stikajo, vendar drug v drugega ne prodirajo«, so v odnosu simbioze. Tako je segregacija razložena kot nujen element »naravnega življenja« mesta, organicističen pojem simbioze pa izloča iz razlage vsako razredno protislovje.

Ali, drugače povedano, kot to ugotavlja E. R. Pahl, chichaška šola je pri tem, ko je analizirala mesto kot tako, mesto »per se«, »spregledala«, da gre za družbeno tvorbo, bistveno pogojeno z določeno stopnjo razvoja kapitalizma. V obravnavo mesta »per se« je subsumirala kapitalistično družbeno osnovo in jo torej privzela kot naravno, nujno in samoumevno.

Naslanjajoč se na Althusserja, izhaja Castells (1977) iz teze, da je možno vsako družbeno obliko, tudi obliko prostorske organizacije, razložiti kot zgodovinsko artikulacijo večih proizvodnih načinov, ki koeksistirajo v konkretni družbeni formaciji. Proizvodni način je sestavljen iz spleta odnosov med tremi osnovnimi nivoji (sistemi praks) družbene strukture: ekonomskim, politično-institucionalnim in ideološkim.

Analiza prostora, kot izraza družbene strukture, torej pomeni analizo oblikovanja prostora z elementi ekonomskega, politično institucionalnega in ideološkega sistema ter z njihovimi kombinacijami in družbenimi praksami, ki iz njih izhajajo ter seveda ob upoštevanju persistence prostorskih oblik, nastalih s prejšnjimi družbenimi strukturami. To so torej poglobilni elementi urbane strukture, ki jih Castells nadalje razčleni in analizira.

A. Ekonomski sistem se artikulira v prostoru prek svojih elementov: *proizvodnje, potrošnje, menjave* (transferov med posameznimi elementi znotraj njiju ter med njima) ter *upravljanja*.

a) Proizvodni element kot element urbane strukture predstavlja celoto prostorskih realizacij, ki izražajo proces reprodukcije proizvodjalnih sredstev, ki v širšem smislu zaobsegajo vse pogoje proizvodnje. V družbi s kapitalističnim proizvodnim načinom kot dominantnim, je ekonomski sistem dominanten v družbeni strukturi, proizvodni element pa predstavlja osnovo organizacije prostora.

b) Potrošnja kot element urbane strukture predstavlja celoto prostorskih realizacij procesa reproduciranja delovne sile, tako enostavne reprodukcije (stanovanje, zadovoljevanje minimalnih potreb) kot tudi razširjene (družbeno-kulturno okolje). Castells vmešča obravnavo pojava segregacije prav v kontekst procesov reproduciranja delovne sile.

c) Menjava kot element urbane strukture, oz. cirkulacija, je izraz tokov in pretakanja med elementi urbane strukture in hkrati tudi bistven dejavnik njene evolucije: kolikor večja in kompleksnejša je urbana struktura, toliko pomembnejše in konstitutivne so povezane med njenimi elementi.

B. Artikulacija politično-institucionalnega sistema v prostoru se na eni strani kaže v upravno-politični segmentaciji in strukturiranju prostora (npr. občina, okrožje itd.), na drugi strani pa v delovanju in vplivanju političnih institucij na oblike prostorske realizacije elementov ekonomskega sistema skozi procese integracije, represije, dominacije in regulacije.

C. Ideološki sistem organizira prostor tako, da ga označuje z mrežo znakov, čigar označevalci so sestavljeni iz prostorskih form, označenci pa so ideološke vsebine, katerih dejanskost je treba šele rekonstruirati glede na njihove učinke na družbeno strukturo kot celoto.<sup>3</sup>

## II. Družbena distribucija stanovanjskih lokacij

Segregacija pomeni specifično pojavno obliko družbene distribuiranosti stanovanjskih lokacij.

Po Castellsu (1977) distribucija stanovanjskih lokacij sledi obćemu zakonu distribucije dobrin ter povzroča regrupiranje prebivalstva v prostoru glede na njihov družbeni položaj, kar v kapitalističnem sistemu pomeni glede na dohodek, poklicni status, nivo izobrazbe, pripadnost etničnim skupinam, starost itd. Tako je možno govoriti o urbani stratifikaciji, ki ustreza sistemu družbene stratifikacije in v primerih, ko ima družbena distanca tudi močan prostorski izraz, o urbani segregaciji.

Urbana segregacija pomeni predvsem tendenco organiziranja prostora v področja z visoko stopnjo notranje družbene homogenosti, med področji pa obstajajo pomembne neenakosti, ne le v smislu razlik, pač pa tudi hierarhije.

Vendar segregacija ne predstavlja direktne preslikave sistema družbene stratifikacije na prostor: ta preslikava pomeni le občo tendenčo, ki pa sama na sebi ne more razložiti socialne sestave posamičnega področja, ne najpomembnejših dejstev v tej zvezi. Ne le zato, ker predstavlja vsaka urbana struktura specifičen historični preplet različnih družbenih praks in konkretnih pogojev prostorske organizacije, pač pa tudi zato, ker je vsaka družba notranje protislovna in se neka tendenca uveljavlja toliko, kolikor se ji ne zoperstavljajo določene družbene prakse.

Tako ni občega zakona v smislu geografskih pravilnosti, ki bi razložil segregacijo kot tako, zunaj konteksta družbene determiniranosti pogojev in oblik njenega nastajanja, o čemer ne nazadnje priča tudi pestra množica različnih rezultatov empiričnih raziskav pojava segregacije v severnoameriških mestih, ki jih Castells navaja.<sup>4</sup>

Po Castellsu segregacija nastaja kot specifičen izraz procesov, ki služijo reprodukciji delovne sile (omenili smo že, da obravnavo segregacije tudi vmešča v kontekst prostorske realizacije subsistema potrošnje), toda ti procesi se vedno artikulirajo skozi vse instance družbene strukture. Tako segregacija, kot specifična oblika socialne sestave rezidencialnega prostora, nastaja pod vplivom ekonomskih, institucionalno-političnih in ideoloških determinacij ter tudi s specifičnim delovanjem mehanizmov samoojačevanja segregacije.

1. Na ekonomskem nivoju: struktura rezidencialnega prostora sledi obćim zakonitostim družbene distribucije dobrin in specifićni distribuciji stanovanj (ki poleg ostalih kvalitete vsebuje tudi okolje). Vpliv lokacije proizvodnje (seveda ne le materialne) je posreden: posreden je transportno omrežje. Tako, v okviru že omenjene analize delovanja javnega transportnega sistema v Parizu, Castells ugotavlja obstoj in krepitev nekega družbenega protislovja: razvoj tega sistema kaže, da se prek njegovega delovanja izboljšujejo pogoji reproduciranja kapitala (s tem, ko pokriva čedalje večje razdalje, večja predvsem trg delovne sile), slabšajo pa se pogoji reproduciranja delovne sile (daljša se čas potovanja na relaciji delovno mesto-stanovanje).

2. Na politično institucionalnem nivoju: »lokalna demokracija« teži za tem, da bi ojaćala posledice segregacije skozi tako prakso opremljanja z elementi infrastrukture, ki so v interesu dominantnega dela prebivalcev administrativne enote. Ker so lokalni finanćni viri odvisni od ekonomskega nivoja populacije, lokalna avtonomija perpetuira neenakosti: višji je ta nivo, manj je treba javnih finanćnih posegov v preskrbo z elementi infrastrukture. Zato se privilegirane lokalne skupnosti z različnimi ukrepi »zapirajo« in prepuščajo fondom zvezne administracije skrb za zadovoljevanje potreb deprivilegiranih.

3. Na ideološkem nivoju: v okviru rezidencialnega prostora so prisotni tudi ideološki simboli (statusni simboli), ki so do določene stopnje avtonomni glede na ekonomske zakonitosti stanovanjske distribucije.

Drugić, skladnost med družbenim položajem in prostorsko lokacijo lahko krepi tendence po ideološki avtonomiji doloćenih skupin in pelje k oblikovanju prostorsko omejenih subkultur. Segregacija lahko prispeva k oblikovanju skupnosti, ki bodo, po eni strani, še okrepile družbeno in prostorsko distanco in ki bodo, po drugi strani, tem razlikam daleć dinamićen pomen s tem, da jih bodo spremenile v protislovja.

Prav v tej toćki se segregacija konstituira kot specifićen fenomen, kot nekaj več, kot le prostorski odraz splošne družbene stratifikacije in dobiva pomen družbenega protislovja, ki se lahko sprevrže v konflikt.

4. Na nivoju razrednega boja:

a) v pogojih odprtega razrednega boja gre lahko segregacija tako daleć, da se ustvarijo »prepovedani geti«. Po drugi strani pa obstajajo podatki o tem, da v po-

gojih popolne podrejenosti (na vseh nivojih) enega razreda drugemu lahko predstavnikih obeh razredov žive v isti četrti, seveda v različnih pogojih.

b) Glede na izbrano strategijo dominantnega razreda, sta možni dve obliki intervencije državnega aparata: represivna, ki se naprimer kaže v takem mestnem planu, ki omogoča kontrolo in vzdrževanje reda v »nevarnih« četrtih; integrativna intervencija, ki je usmerjena k razbijanju skupnosti in njeni razpršitvi ter integraciji v širšo skupnost.

Tako pojav segregacije sicer pomeni preslikavo sistema družbene stratifikacije v prostor, vendar se ta preslikava na specifičen način artikulira skozi vse instance družbene strukture, poteka pa preko mehanizma prostorske distribucije stanovanj, družbene distribucije stanovanj ter ujemanja, skladanja teh dveh sistemov distribucije.

Iz teh konceptualnih izhodišč Castells analira tudi mehanizme nastajanja segregacije v nekaterih severnoameriških mestih.<sup>5</sup>

Glede mehanizmov nastajanja segregacije sta se poleg Castellsovega koncepta, ki poudarja kompleksno družbeno determiniranost socialne sestave prostora, uveljavila še dva pristopa, ki izhajata iz vloge posameznika pri iskanju oz. izbiri ustrezne stanovanjske lokacije.

Prvi razlaga naselitvene vzorce v prostoru kot posledico preferenc posameznikov in skupin (preferenca se oblikuje na podlagi določenega življenjskega stila, družbeno-ekonomskega statusa, pripadnosti etničnim skupinam, družinskega statusa itd.) npr. Johnston (1974), delno tudi chichaška šola; drugi pristop, ki se je razvil predvsem kot reakcija na »voluntarističnost« prvega, pa segregacijo razlaga kot posledico družbenih omejitev, ki so jim posamezniki, oz. skupine, podvrženi pri izbiri ustrezne lokacije. Tako Pahl (1979) izpostavlja naslednje omejitve:

*Ekonomске omejitve:* nastajajo na podlagi različne moči, bogastva, ugleda, varnosti itd., ki jih ekonomski sistem alocira posameznikom, to pa v veliki meri določa možnosti dostopa posameznika k nekaterim omejenim urbanim dobrinam (stanovanje, infrastruktura), kar seveda vpliva na družbeno diferencirane naselitvene vzorce.

*Družbene omejitve:* poleg starosti, spola, družinskega statusa kot omejitev pri izboru stanovanjske lokacije, so pomembne še mreže družbenih stikov ter stanovanjska lokacija kot statusni simbol.

*Prostorske omejitve:* izražajo se predvsem prek različnih možnosti dostopa do redkih družbenih dobrin v urbanem sistemu.

*Družbena in politična intervencija:* glede na prevladujočo ideologijo in razmerje moči v družbi so lahko ukrepi v okviru urbanega sistema usmerjeni k povečanju ali manjšanju razlik, nastalih zaradi ekonomskih omejitev.

Zanimiva in indikativna je tudi Pahlova analiza zgodovinskega razvoja segregacije v Londonu.<sup>6</sup>

Če, kot ugotavlja Castells, distribucija stanovanj (ki poleg ostalih značilnosti vsebuje tudi lokacijo), sledi občemu zakonu družbene distribucije dobrin in je ta v kapitalističnem sistemu karakteriziran z dominacijo ekonomskega faktorja (kar pomeni predvsem glede na dohodek in poklicni status), se zastavlja vprašanje distribucije stanovanj v socializmu.

Széleny in Konrád (1971) ugotavljata, da je glede na moč države, da z ukrepi v okviru stanovanjske politike lahko odraža, krepí ali kompenzira razlike, ki nastajajo v distribuciji dohodka, sistem alokacije stanovanj na Madžarskem tak, da različne krepí: sistematično dodeljuje več novih, bolj opremljenih stanovanj tistim, ki imajo tudi višji družbeno-ekonomski status. Vendar ta zveza ni direktna, ampak posredovana: novejša, bolj opremljena stanovanja pripadejo tistim, ki so bodisi *spособni manipulirati alokativne strukture z boljšim poznavanjem* in

ustreznim vzorcem družbenih zvez, bodisi s tem, da lahko ponudijo dovolj visoko rento revnejšim najemnikom takega stanovanja.

V zvezi s tem Pahl (1975) ugotavlja, da je v vzhodnoevropskih deželah razviden trend, da ob tem, ko država kontrolira vse investicije in alokacije urbanih dobrin, obstajajo:

1. skriti tržni mehanizmi, ki favorizirajo tiste z višjimi dohodki
2. teritorialna neenakost glede dostopnosti do urbanih dobrin
3. redistribucija davkov med posameznimi lokalitetami, ki krepi razlike
4. številne neformalne procedure znotraj birokratskega aparata, ki favorizirajo tiste, ki vedo, kako sistem deluje.

Mehanizme nastajanja segregacije, kar zadeva distribucijo družbenih stanovanj v jugoslovanskem prostoru, zelo koncizno podajata K. Petovar in I. Jankovič (1980).

Na podlagi podatkov empiričnih raziskovanj v Sarajevu, Novem Sadu in Beogradu prihajata do naslednjih sklepov glede odnosa med socialno strukturo prebivalcev in nivojem družbenega standarda ter kvalitete bivanja v posameznih naseljih in delih mesta:

1. Naselja in deli mesta se razlikujejo po nivoju opremljenosti in kvalitete stanovanjskega fonda v taki meri, da je možno govoriti o elitnih, poprečnih in podpoprečnih oz. »boljših« in »slabših« naseljih.

2. »Boljša« naselja pripadajo pretežno višjim, »slabša« pa nižjim družbenim slojem. Ta delitev se kaže predvsem kot delitev na delavska in uslužbenska naselja.

3. Eden izmed osnovnih dejavnikov razlikovanja med »boljša« in »slabša« naselja je lokacija. Elementi kvalitete lokacije so objektivni (naravne značilnosti, bližina delovnih mest, bližina enkratnih mestnih vsebin, odnos do mestnega prometa itd.) ter subjektivni (prestižnost lokacije, ki je določena s tradicijo in socialno strukturo prebivalcev lokacije).

4. Boljše lokacije služijo za izgradnjo naselij boljše kvalitete (kvalitete poslopij in stanovanj ter tudi infrastrukture). Ta proces poteka na več nivojih:

a) na nivoju urbanističnih aktov: obstaja tendenca nosilcev odločanja, da boljše lokacije rezervirajo za kvalitetnejša naselja

b) na nivoju investicijske politike: investitorji, ki imajo poleg potrebne ekonomske moči tudi nadpoprečno politično moč, imajo vpliv pri dobivanju zaželenih lokacij

c) na nivoju distribucije stanovanj: večja in boljša stanovanja se v delovnih organizacijah dodeljujejo posameznikom, ki imajo znotraj organizacije večjo moč.

5. Tako se ta krog, v katerem največ dobivajo tisti, ki tudi že imajo največ, sklene: v najkvalitetnejša stanovanja se vseljujejo skoraj brez izjeme pripadniki višjih družbenih slojev. Že samo s svojo prisotnostjo dvigajo kvaliteto lokacije (prestiž), hkrati pa imajo tudi več možnosti vplivati na bodoč družbeni standard naselja.

6. Možnosti za dobro (nadstandardno) opremo naselja so odvisne od ekonomske in politične moči investitorja, možnosti, da se ta oprema ustrezno vzdržuje in posodoblja, pa od ekonomske in politične moči stanovalcev naselja. (Drastičen primer takega stanja je praksa, da se morajo slabša primestna naselja odločati za samoprispevek za osnovno infrastrukturo, kar je popolnoma neznan primer v elitnih naseljih.)

7. V družbah, kjer je distribucija stanovanjskega fonda regulirana s trgom, je odločilni faktor, ki določa rezidencialno segregacijo, ekonomska moč posameznikov in skupin. V jugoslovanski družbi ima ekonomski faktor nekoliko manjšo težo, medtem ko je politični faktor (moč) najpomembnejši. V Jugoslaviji so de-

lavci pri pridobivanju družbenih stanovanj podreprezentirani in še več: če jih že dobijo, so to slabša stanovanja v slabših naseljih.

8. S stališča zmanjševanja socialnih neenakosti, rezidencialne desegregacije in izenačevanja življenjskih pogojev v mestu so nujni ukrepi jasni (opremljanje naselij z objekti družbenega bi moralo biti v obratnem sorazmerju z družbeno-ekonomskim statusom stanovalcev). Vendar pa uresničevanju takih ukrepov, ne glede na njihovo skladnost z osnovnimi vrednotami in cilji jugoslovanske družbe, nasprotujejo močni interesi družbenih slojev, ki imajo politično moč.

V okviru nam znanih študij, ki obravnavajo pojav segregacije v jugoslovanskem prostoru ta pojav ni obravnavan po sebi (ugotavljanje samega dejstva prostorske ločenosti družbenih slojev), ampak vselej že kot posledica in mera družbeno diferencirane distribucije družbenih stanovanj (z izjemo Seferagićeve, ki upošteva tudi zasebno gradnjo).

Živković (1968) v analizi petih novih naselij z družbenimi stanovanji v Sarajevu izhaja iz ugotovitve, da so karakteristike stanovalcev novih naselij (generacijska pripadnost, poklic in strokovna usposobljenost, velikost družine in dohodek) ter značilnosti njihovih stanovanj (število sob in poprečna stanovanjska površina na stanovalca) zanesljiv indikator tendenc v politiki dodeljevanja stanovanj. Odgovori na vprašanje: komu se dodeljujejo stanovanja in komu se dodeljujejo kakšna stanovanja – odkrivajo tendence segregacionizma – družbene prakse diskriminacije in privilegiranja.

Živković za omenjenih pet novih naselij ugotavlja splošno podreprezentiranost delavcev v družbenih stanovanjih. Ta podreprezentiranost dobi v primeru naselja Koševo tako intenziteto, da lahko govorimo o njem kot o »totalnem segregacionističnem dosežku«: 96 % njegovih stanovalcev predstavljajo uslužbenci, 4 % pa delavci, ki sicer tvorijo 70 % prebivalstva Sarajeva. V naseljih slabše kvalitete so delavci bolje reprezentirani.

Določene segregacionistične tendence Živković odkriva tudi na nekaterih drugih dimenzijah (starost, dohodek, velikost družine).

Njegov sklep pa je takle: »Če je politika razvoja in izgradnje mesta v rokah birokracije, ne pa samoupravljalcev (ni stvar referendumov, ampak forumov), potem tudi družbene skupine, ki imajo pomemben vpliv na točke družbene moči, težijo k vsestranski ekspanziji in ekskluzivnosti. Tako se distanciranje družbenih skupin v moči prenaša tudi na distanciranje v prostoru. Nastaja segregacionizem, ki urbanizmu in arhitekturi dodeljuje funkcijo sankcioniranja družbenega statusa in ugleda.« (Živković 1968, str. 54)

Seferagićeva (1977) izhaja iz dejstva, da obstajajo razredni/sloji, ki so v nenaki občini življenjski situaciji (od proizvodnje do potrošnje) ter ugotavlja, ali in kako se ta odnos neenakosti reproducira tudi v rezidencialnem prostoru Zagreba. Njen sklep je, da je rezidencialna segregacija v Zagrebu družbeno dejstvo: bolj izobrazene, uslužbenske kategorije se grupirajo v tistih mestnih zonah, ki imajo višji stanovanjski standard, medtem ko so manj izobrazene delavske skupine zbrane v mestnih zonah s podpopovprečnim stanovanjskim standardom; te skupine so torej prostorsko segregirane.

Čaldarević (1975) na primeru Zagreba ugotavlja, da prebivalci z višjo in visoko strokovno usposobljenostjo skoraj izključno stanujejo v štirih področjih (Donji Grad, severni deli Centra, del Trnja in nova naselja). Vse druge strukture prebivalstva so do določene mere enako razpršene po prostoru mesta; tako se torej segregiranost vidi v tem, da razpršenosti prebivalcev z višjo in visoko strokovno usposobljenostjo ni.

Izrazito prisotnost prebivalcev z zelo nizko strokovno usposobljenostjo je najti v vzhodnih (Dubrava) in zahodnih (Susedgrad) delih mesta ter v vseh perifernih področjih.



Izpostavimo še nekaj vprašanj v zvezi z obravnavo segregacije v jugoslovanskem prostoru.

### *1. Vprašanje razrednega/stratifikacijskega pristopa*

Problem neoperacionaliziranosti družbenih razredov se odraža tudi v empiričnem raziskovanju segregacije. Tako Seferagičeva ugotavlja hiatus med »kabinetskimi marksisti« in »terenskimi nemarksisti«. Ta problem se v empiričnem raziskovanju segregacije rešuje z uporabo nekaterih pokazateljev družbenoekonomskega statusa, v glavnem izobrazbe oz. nivoja strokovne usposobljenosti. Pretežno omejevanje na ta pokazatelj pa ni le posledica konceptualnih omejitev, pač pa tudi dostopnosti podatkov, če je omejena na podatke uradne statistike in njene klasifikacije. Prevladujoča je tudi dihotomizacija pokazatelja izobrazbe v smislu delavsko – uslužbensko.

Kljub vsej vprašljivosti take dihotomizacije pa so tudi rezultati empiričnega raziskovanja segregacije pokazali, da je uporabna in da razkriva neko zakonitost: ta dihotomizacija ni naivna kar zadeva delitev družbe v tiste, ki, kar zadeva stanovanjsko reprodukcijo, so sposobni »manipulirati alokativne strukture«, ki torej vedo, »kako sistem deluje« in imajo ustrezne vzorce družbenih zvez, in one, ki so v obratnem položaju.

Seveda pa to ne odpravlja potrebe po vključitvi tudi drugih možnih diskriminacijskih osi (panoga zaposlenosti, dohodek, starost (še zlasti v smislu kohort, ki si rešujejo stanovanjsko vprašanje v različnem času – različnih pogojih)).

### *2. Vprašanje intenzitete segregacije*

Pri ugotavljanju obstoja segregacije se, z izjemo Živkoviča, ostali avtorji zadovoljujejo z ugotovitvami o večji/manjši reprezentiranosti določenega sloja v konkretnih prostorskih enotah. V zvezi s tem se zastavlja vprašanje, koliko je sploh upravičeno govoriti o segregaciji in ne le o homogenizaciji socialne sestave prostorskih enot. Sodimo, da ta problem ni le kvantitativne, ampak tudi in predvsem kvalitativne narave. Segregacija se konstituira kot specifičen fenomen (nekaj več, kot je le določena stopnja homogenosti prostora) v točki, ko se pojavljajo samoojačevalni mehanizmi segregacije (tendence k še večji homogenizaciji). To vprašanje sovпада z nastankom prostorsko omejenih subkultur.

Pri nas je bila deležna raziskovalne pozornosti predvsem ena oblika tega pojava: barakarska naselja, črne gradnje (»kultura bede«), kar predvsem reflektira dejstvo, da je izvedba empiričnega raziskovanja pogojena z razliko v družbeni moči med objektom in subjektom raziskovanja (Gilli).

Vprašanje izbire stanovanjske lokacije je v jugoslovanski družbi za pretežni del prebivalstva povsem irelevantno že zaradi splošne stanovanjske krize (primanjkljaj stanovanj, omejitve pri menjavi, finančne omejitve). Izbira stanovanjske lokacije lahko delno razloži nastanek segregacije le pri manjšini, pri tistih, ki nimajo drugih omejitev in ki lahko poleg drugih kvalitet stanovanja uveljavijo tudi kriterij »stanovati med sebi enakimi«, kar, poleg statusnega simbola, možnosti določenega načina življenja in mreže odnosov implicira tudi občutek varnosti, manjše možnosti, da otroci pridejo v »slabo družbo« itd. Seveda o prisotnosti te pojave oblike pri nas nimamo podatkov. Opozoriti pa velja, da obstaja nova zakonska možnost, ki utegne ta pojav nekoliko aktualizirati: skupnost stanovalcev ima zakonsko možnost odločiti o novih stanovalcih in pri tem opravljati takšno ali drugačno selekcijo.

Sodimo, da je pri nas od izbire stanovanjske lokacije veliko aktualnejša *odsotnost vsakršne izbire*, ki je v najčistejši obliki prisotna prav pri stanovalcih t.i. barakarskih in delno črnograditeljskih naselij.

### 3. Legitimitetna osnova raziskovanja segregacije v jugoslovanskem družbenem kontekstu

Segregacija je pomembna zlasti kot oblika kumulacije družbenih neenakosti: (nižjem dohodku, izobrazbi in moči se pridružuje nižji stanovanjski standard ter neugodna lokacija in obratno) in njihove prostorske koncentracije. Če segregacija pomeni tendenco odražanja družbenih neenakosti v rezidencialnem prostoru, je vprašanje, ki se nujno zastavlja, ali se, in kaj se tej tendenci v jugoslovanski družbi zoperstavlja. Ali drugače: ali so v sistemu stanovanjske reprodukcije prisotni mehanizmi, ki naj bi se tej tendenci zoperstavljali oz. jo omejevali?

V jugoslovanski družbi sta prisotni dve deklarirani usmeritvi, ki naj bi regulirali to problematiko.

Prva zadeva enakomeren družbenoekonomski razvoj v prostoru, druga pa enakost (ne glede na dohodek) pri zadovoljevanju nekaterih definiranih potreb strateškega družbenega pomena (v okviru t.i. skupne porabe pri šolstvu, zdravstvu, itd. ter delno na stanovanjskem področju).

To je torej tista legitimitetna osnova, v odnosu do katere se pojav segregacije šele vzpostavlja kot (dovolj očiten) problem. Tako lahko pojav segregacije jemljemo kot pokazatelj in merilo (ne)udejanjanja teh dveh usmeritev.

Glede na to legitimitetno osnovo lahko pojav segregacije obravnavamo (razlagamo) vsaj na dva načina. Prvi pomeni vnovično ugotavljanje razkoraka med normativnim in dejanskim, med »teorijo in prakso« (nakazane usmeritve še niso dovolj zaživele v vseh okoljih, še vse pre pogosto se dogaja, da so še vse premalo upoštewane), seveda z možnostjo nevezave na manko socialističnega koncepta urbanizacije. Drugi način, za nas veliko zanimivejši in obetavnejši, je analiza konkretnih mehanizmov, ki v sistemu stanovanjske reprodukcije delujejo tako, da se norme sprevračajo v svoje nasprotje in se »distribucija proizvodnih pogojev« podaljšuje v »distribucijo življenjskih pogojev«. V tem smislu razumemo segregacijo (koncentracijo določene skupine oz. sloja v boljših slabših stanovanjskih okoljih) kot pokazatelj položaja, ki si ga je neka skupina uspela pridobiti v sistemu stanovanjske reprodukcije. Gre za ugotavljanje mehanizmov, ki omogočajo socialno diferencirano delovanje sistema stanovanjske reprodukcije v tem smislu, da enim daje več možnosti izbire stanovanj (in tudi lokacije), drugim pa manj ali nikakršne.

Možno je govoriti o več tipih reguliranja stanovanjske distribucije (procesa razdeljevanja ustvarjenih produktov in določitev posameznikovega deleža v teh produktih – stanovanjih), poglobitna pa sta dva: tržna in družbeno-interesna regulacija.

V okviru tržne regulacije je stanovanje blago, ki je specifično v tem, da ima v primerjavi z drugimi neprimerno višjo menjalno vrednost. Zato ta oblika distribucije nujno temelji na določenih kreditnih pogojih, ki naj zagotovijo solventnost povpraševanja; dostop do možnosti koriščenja tega mehanizma je socialno diferenciran: pogoji, ki ga regulirajo (delež lastne udeležbe, višina osnove, ki določa tudi višino celotnega kredita, dostop do gotovine in deviz kot osnove pridobitve kredita) so taki, da določeni del prebivalstva izločijo. Ta sistem diferencira »kandidate za gradnjo ali nakup stanovanja« na tiste, ki že nekaj imajo in lahko dobijo vse, in tiste, ki nimajo nič in tudi ničesar ne morejo dobiti« (B. Klemenčič, 1979, str. 172).

Kot ena izmed diskriminacijskih osi nastopa tudi starost »kandidata« za stanovanje in sicer na dveh nivojih:

– Mlajša generacija je v primerjavi s starejšo v dvojno neugodnejšem položaju: ob večjih potrebah v zvezi z nastajajočo družino oz. gospodinjstvom ima sistemsko tudi manjše možnosti – nižji dohodek ter manj točk na čakalnih listah zaradi krajše delovne dobe.

– Na diahroni osi starost (tudi bivših) kandidatov za stanovanje implicira različne pogoje pridobivanja kreditov; v novejšem času so ti bistveno bolj selektivni: večji delež lastne udeležbe, ukinjeni premostitveni krediti, bistveno je zvišana obrestna mera in to v pogojih pomembnega padca realnega življenjskega standarda ter ob višji (relativno in absolutno) ceni kvadratnega metra stanovanjske površine.

Tako »mladost« kandidata za stanovanje v sedanosti združuje neugodnost položaj glede na obe osi.

Tako lahko segregacijski moment v socialnem in prostorskem razvoju Ljubljane analiziramo in razlagamo tudi v smislu alokacije prebivalstva v prostoru (v ugodnejših oz. neugodnejših stanovanjih in stanovanjskih lokacijah) glede na starost ter glede na družbeni trenutek kandidature za stanovanje.

Drugi poglobljen tip regulacije stanovanjske distribucije je t.i. družbeno-interesna regulacija, ki pomeni predvsem razdeljevanje družbenih stanovanj po principih kadrovskih potreb in socialne varnosti. Zakonska regulativa je tukaj dokaj ohlapna, tako da je v pravilnikih o delitvi stanovanj v okviru delovnih organizacij dovolj maneverskega prostora za favoriziranje določenih profesionalnih in statusnih skupin, kar rezultira v trendu nadreprezentiranosti višjih slojev (po najbolj dostopnem indikatorju – višini izobrazbe). Zelo pomembna diskriminacijska os je tudi panoga zaposlenosti.

V okviru tega tipa regulacije obstaja tudi delitev t.i. solidarnostnih stanovanj opredeljenim socialno ogroženim skupinam (med katere pa ne sodijo več mlade družine) in ki zadeva le marginalen segment populacije.

Če upoštevamo velike ugodnosti, ki jih omogoča pridobitev družbenega stanovanja v primerjavi z nakupom ali gradnjo, lahko rečemo, da je praviloma položaj neke družbene skupine v okviru te oblike stanovanjske distribucije tisti, ki opravlja temeljno selekcijo: tržni regulaciji se podvržejo tisti, ki so neuspešni v okviru družbeno interesne distribucije (neupoštevaje možnosti dedovanja stanovanjske pravice oz. stanovanja ter tiste, ki preferirajo zasebno hišo zaradi izjemnega stanovanjskega standarda, načina življenja, zasebnosti, mirnega zelenega okolja itd. in tudi ne nazadnje zaradi dobre naložbe).

Če spremljamo razmerje med obema tipoma regulacije na diahroni osi, je videti trend, da se manjša delež družbeno-interesne regulacije in večja delež tržne regulacije, torej sproščanje ekonomskih zakonitosti tudi v okviru stanovanjske reprodukcije.

Če je pri družbeno-interesni regulaciji bistveno pomemben faktor moči, ter tudi ustrezne mreže družbenih zvez, pa je pri tržni regulaciji bistvena ekonomska moč. V tem smislu lahko možnosti izbire stanovanja (in tudi lokacije) razlagamo tudi s položajem neke družbene skupine v okviru teh dveh tipov distribucije.

Tistim, ki so neuspešni v okviru obeh omenjenih tipov regulacije, se možnost izbire zmanjša na barakarska naselja, črno gradnjo (seveda pa ne smemo s tem razlagati vse črne gradnje) in druge oblike t.i. paraurbanega stanovanjskega standarda (koncentracija v ustreznih lokacijah), ter samske domove in podnajemniška stanovanja (razpršitev v prostoru).

Vendar pa položaj, ki si ga je neka skupina pridobila v okviru teh dveh mehanizmov distribucije (kar implicira večjo ali manjšo možnost izbire stanovanja in lokacije) na naselitveni vzorec te skupine (v smislu koncentracije v področjih z določenim prevladujočim stanovanjskim standardom) ne vpliva direktno. Posrednikov je več in na različnih nivojih, izpostaviti pa moramo urbanistično regulativo ter predvsem moč gradbenih organizacij pri odločanju o gradnji določenih objektov na določenih lokacijah. Namreč, tudi tip gradnje in lokacije pogojeta ceno stanovanja in s tem opravljata selekcijo stanovalcev. Tako je na primer v sami zasnovi zazidalnega otoka VS1 Trnovo segregacijski moment že na delu: koristi od izjemno ugodne lokacije (bližina centra in Ljubljane) bodo imeli tisti,

ki si bodo na podlagi moči in/ali dohodka, ter ob ustreznem vzorcu družbenih zvez, zagotoviti dostop do zelo dragega stanovanja (na katero je med drugim bistveno vplivala sama lokacija: veliki stroški temeljenja na zemljišču, ki ni primerno za visoko zidavo, stroški rušenja in nadomestnih stanovanj za rušence).

Da ne gre le za segregacijo, ampak tudi za to, da neka skupina v ugodnem družbenem položaju s tem, ko si uspe zagotoviti tudi ugodni prostorski položaj, zaprivatizira in bistveno okrne tiste značilnosti lokacije, ki so pomembne za vse prebivalce mesta (rekreacijski in kulturno-zgodovinski pomen), je že marginalija.

<sup>1</sup> Pahl ugotavlja, da se lahko razlike v dohodkih sicer manjšajo, vendar revni lahko postajajo relativno še revnejši, če njihov dohodek izgublja vrednost kot sredstvo dostopa do urbanih dobrin. Dostop do omejenih urbanih dobrin ima lasten vzorec neenakosti, ki je skrit in ga je potrebno skozi analizo šele razkriti. Četudi so nekateri posamezni njegovi vidiki bolj očitni in obdelani (dostop do stanovanja, transportni sistem), pa to ne velja za njihove sumarne učinke. Skriti mehanizmi urbane redistribucije delujejo tako v kapitalističnih kot socialističnih deželah. Ena od nalog kritične sociologije mora biti razkrivanje teh mehanizmov in iskanje načinov, kako lahko razumevanje urbanega redistributivnega mehanizma koristi razvoju novih elementov teorij družbene stratifikacije. Potrebno pa bi bilo razviti indikatorje učinkov redistribucije dejanskega dohodka znotraj urbanega sistema.

<sup>2</sup> Tisti v dominantnem položaju kontrolirajo najpomembnejši del mesta – the Central Business District: središče, kjer so koncentrirane banke, zavarovalnice ter upravni in administrativni centri družb. To je zona I.

Zona II: naslednji obroč je prehodna zona: tu je pisano področje slumov in imigrant-skih getov, katerih prebivalci prebivajo v najetih stanovanjih, ki jih je izpraznil višji sloj.

Zona III: v naslednjem obroču so locirana delavska stanovanja in hiše obrtnikov, v bližini industrije. Zona II in III sta nastali tako, da sta staro urbano področje – rezidencialno področje višjega sloja zavzela industrija in stanovanja za delavce.

Zona IV: tu je elitno stanovanjsko področje višjih slojev, ki se ob ustreznem razvoju prometnega sistema umika v prijetnejše okolje predmestja.

Zona V: vsebuje proizvodne in stanovanjske satelite, ki še niso integrirani v urbano področje in izraža dominacijo mesta nad zaledjem prek ekonomske koncentracije in funkcionalne specializacije.

Ta teorija je dala močno vzpodbudo raziskovanju urbane ekologije in sociologije in je bila kasneje večkrat modificirana in dopolnjena z drugimi teorijami, ki so namesto koncentričnega poudarjale druge tipe razvoja mesta (npr. sektorski in policentričen), prav tako je bil relativiziran njen domet: kljub težnji po univerzalnosti modela strukture mesta je bila časovno in prostorsko omejena in naprimer neuporabna za razlago razvoja evropskih mest, nastalih iz srednjeveške mestne zasnove.

Kljub temu, da je njen prispevek k razvoju instrumentarija za opisovanje strukture mesta nesporen, pa je bila ta teorija deležna pomembne kritike in tudi presežena zlasti kar zadeva funkcionalistično razlago strukture mesta.

<sup>3</sup> Potrebno je poudariti, da se v tej točki analize urbane simbolike Castellsovo izhodišče bistveno razlikuje od izhodišč semiološke analize urbanega prostora, ki se je razvila pod vplivom lingvistike in po kateri so prostor in njegovi elementi označevalci, označenec pa je družbena struktura in je torej možno semiološko branje prostora v smislu dekodiranja prostorskih oblik kot strdkov družbene prakse.

<sup>4</sup> Klasična študija Chichaga, Duncan and Duncan (1955), je dala naslednje empirične rezultate: distribucija v rezidencialnem prostoru je pri različnih poklicnih skupinah različna, in sicer: večja, kot je družbena distanca med skupinami, večja je razlika v njihovem modelu prostorske naselitve; to tendenco potrjuje tudi dejstvo, da so skupine z visokim indeksom prostorske segregacije tiste, ki zavzemajo ekstremna mesta na poklicni lestvici. Višji indeks prostorske segregacije neke skupine pomeni, da je ta skupina bolj koncentrirana v nekem prostoru, kot druga.

Ta smer raziskovanja, ki so jo razvijali tudi drugi raziskovalci v Združenih državah, temelji na povezovanju naslednjih mehanizmov:

1. Družbene karakteristike težijo k temu, da se v prostoru združujejo.

2. Bistven princip, ki vpliva na stanovanjsko distribucijo v prostoru, je družbeni ugled, katerega pozitiven izraz je zaželenost (preferenca za podobnimi oz. istimi okolji, soseskami), negativen izraz pa družbena distanca (zavračanje okolij, sosesk).

3. Distribucija dohodka določa dostop do zaželenega stanovanjskega okolja, kajti tudi to je podvrženo tržnim zakonitostim.

Tudi Beshers (1962) je potem, ko je številne podatke o stanovanjskih lokacijah organiziral po teh principih, potrdil ujemanje med družbeno strukturo in družbeno sestavo prostora.

Vendar pa študije ugotavljajo tudi določene specifične. Tako je Duncan ugotovil, da v dragih stanovanjskih področjih delavci z visoko izobrazbo niso bolj pogosto zastopani od kvalificiranih, so pa bolj zastopani v četrtih, ki so prestižne v simboličnem smislu. Študija o 55 poklicnih skupinah, Lautmann in Guttman (1966), pa ugotavlja odsotnost kakršnekoli povezave med prostorsko in poklicno bližino.

Ogromno je število študij, ki navajajo primere posebnosti prostorske naselitve glede na dani obči model in glede na različne dejavnike. Študija, ki jo je izpeljal Schnore (1963) o družbenih karakteristikah tristo ameriških predmestij, je izpostavila hierarhijo, ki obstaja med stanovanjskimi predmestji in tistimi, v katerih prevladuje proizvodna aktivnost. Farley (1964) razkriva obstoj različnih družbenih karakteristik v vseh tipih predmestij in nasprotuje obči hipotezi o ameriški urbani strukturi, po kateri obstaja hierarhija med mestnimi centri in predmestji, nižji sloji pa so koncentrirani v starem mestnem jedru.

Tako je novejša (Schnore 1964) dvestotih ameriških urbanih področjih pokazala na več različnih tipov, ki jih je možno združiti tako:

1. zgornji sloj je v mestnem centru nadreprezentiran (npr. Tuscon)

2. zgornji sloj ter družbene in etnične manjšine so v mestnem centru simultano nadreprezentirane (najpogostejši tip)

3. v mestnem centru so nadreprezentirani nižji sloji (klasični model)

4. v mestnem centru ni posebne koncentracije nižjih slojev, vendar pa delujoči družbeno ekonomski procesi peljejo k predikciji tipa 3.

Analiza karakteristik urbanih področij v odnosu do teh tipov kaže določene zakonitosti:

Večje je urbano področje, bolj se struktura rezidencialnega prostora približuje klasičnemu modelu.

Kasnejša je urbanizacija, manj lahko klasični model razloži družbeno stratifikacijo v prostoru.

Hitrejši je tempo rasti, bolj je prisoten tip 2.

<sup>5</sup> Povojna ameriška urbanizacija je obeležena z dvema značilnostima: pospešena koncentracija v velemestih ter prostorska razpršitev dejavnosti in prebivalcev v predmestja. To je bistveno vplivalo na oblike prostorske distribucije prebivalstva.

Premik iz središča mesta v boljša predmestja in nove hiše je poleg visoko razvitih zasebnih stanovanjskih prituklin predvsem terjal tudi sposobnost osebne mobilnosti in je bil mogoč predvsem za nov srednji sloj, ki je imel korist od ekonomske ekspanzije, predvsem pa od nastanka cele množice delovnih mest v terciarnih dejavnostih ter tako tudi finančno zmogel nakup enodružinske hiše. Stanovanja, ki so jih zapustili v središču, pa je naselila nova populacija: priseljenci iz vaških področij, zlasti Juga, ter nižji sloj in žrtve etnične diskriminacije, zlasti črnici.

Opuščena stanovanja v starem mestnem jedru lastniki predelajo ter razdelijo v manjša stanovanja, da bi od več podnajemnikov dobili več najemnine. Lastnik neha skrbeti za obnavljanje in popravilo hiše, kajti to je v njegovem interesu: prvič, ker med ceno hiše in zemljišča, čigar vrednost narašča zaradi pomanjkanja zemljišč v centru, prihaja do vedno večje razlike in drugič, ker zaradi večjega povpraševanja od ponudbe najemniških stanovanj lastnik vedno lahko dobi stanovalce (rezervna armada stanovalcev). Zato je lastnikova strategija jasna: počakati na priložnost, da se na njegovem zemljišču začne nova gradnja in bo lahko zemljišče dobro prodal, med tem pa pobirati najemnino.

Ta način stanovanjskega urejanja pospešuje fizično propadanje hiš in poteka v večjih prostorskih enotah: ko namreč nižji sloji in podprivilegirane etnične skupine začnejo zasedati neko četrt, se iz nje začno izseljevati vsi tisti, ki to finančno zmorejo. Gre za enega ojačujočih mehanizmov segregacije. V tem smislu je posebej pomembna vloga šol. Glede na to, da so šole organizirane in financirane na lokalni osnovi, pomeni ostajanje v skupnosti z določenim deležem črncev isto, kot pristajanje na rasno integracijo v šoli, kar pa mnogi belci zavračajo.

Seveda pa ne gre le za predsodke, kajti vsako slabšanje soci-ekonomskega nivoja skupnosti spremlja tudi zmanjšanje materialnih sredstev šole, čemur sledi tudi diskriminatorna praksa šolske administracije na višjih nivojih ter seveda slabšanje kvalitete izobraževanja v šoli.

Posledica tega, da srednji razred zapušča neko četrt in ga nadomeščajo nižji sloji, se kaže tudi v tem, da izginjajo prej obstoječe terciarne dejavnosti, nadomeščajo pa jo poslovne in zabavne dejavnosti.

Tako pride v centrih velemest do precejšnje koncentracije revnih in pripadnikov etničnih manjšin – podprivilegiranih v ekonomskem, političnem in ideološkem smislu. Ko se ta proces enkrat sproži, se nadaljuje v pospešenem tempu. V takem okolju se oblikujejo subkulture in sovražnost do državnega aparata ter njegovih teles. Kar je tu bistveno, ni revščina ali diskriminacija na sebi (največjo revščino in najslabše stanovanjske pogoje je najti v drugih delih ZDA, v nerazvitih ruralnih okoljih), pač pa specifičen spoj družbenih pogojev in posebne lokacije v urbani strukturi. Na tak način se urbana segregacija konstituira kot poseben fenomen in ne le enostavno kot odraz splošne družbene stratifikacije. Tako je center ekološki izraz obstoja deprivilegiranih v družbi izobilja in kristalizacija njenega nasprotnega pola, potencialno žarišče konflikta.

<sup>6</sup> Za razliko do ameriških so se evropska in tudi angleška mesta večinoma razvila iz srednjeveških zasnov. Srednjeveška posvetna in cerkvena elita je sicer vpeljala sistem diferencialnih rent, več je zahtevala za uporabo tistih nepremičnin in zemljišč ob glavnih cestah, ki so bila bolj zaščitena in bolj dostopna kupcem. Vendar ekonomsko tekmovanje še ni proizvedlo take segregacije, kot je značilna za sodobna mesta. Obstajala je sicer oblika segregacije glede na različne dejavnosti in trgovino in so mesta razvila značilno funkcionalno členitev med posameznimi deli, toda bogati in revni niso bili tako ostro ločeni v fizičnem smislu predvsem zaradi prostorske omejenosti srednjeveških mest.

Odsotnost segregacije pred sedemnajstim stoletjem lahko razlagamo predvsem z relativno nizko stopnjo prirasta prebivalstva ter s težavami, ki bi spremljale fizično širitev pozidane področja. Politični privilegiji mesta so se namreč nanašali na omejeno področje, ki bi ga bilo težko povečati. Tako je bila cena za višanje gostote mestnega prebivalstva ta, da je bilo manj prostorskih možnosti za segregacijo. Majhne hiše so bile nagnjene med impozantnejšimi hišami veljakov. Bogati trgovci niso mogli dobiti zemljišča na periferiji in so bili prisiljeni v višje gradnje na obstoječih središčnih lokacijah. Srednjeveška predmestja so bila socialno mešana in fizično heterogena kot središča. Seveda so določene ugodne lokacije (npr. bližina reke) pritegovale bogatejše, vendar tak pojav je bil prisoten le v manjši meri.

Za razliko do ostalih angleških mest je London razvil povsem značilno socialno in prostorsko strukturo. Že v šestnajstem stoletju so zgodovinarji zabeležili polarizacijo med industrijskim revnejšim delom na vzhodni strani in bogatejšim delom, ki se je raztezal proti zahodu.

Zaradi onesnaženosti okolja z industrijo so se veljaki umikali v palače na zahodni strani ter prepuščali stara mestna poslopja industriji – bodisi za proizvodne obrate, bodisi za nastanitev delavcev. Ta polarizacija je postala še očitnejša konec sedemnajstega stoletja, ko je nov planiran stanovanjski razvoj zahodnega dela, kar je spremljala hitra rast prebivalstva, revne in bogate še bolj razdvojil. Ta splošna polarizacija je potekala na polinuklearnem vzorcu, značilnem za predindustrijska mesta. Tako je bil London razdeljen na »mozaik majhnih svetov« (Park), delno zaradi težavnih komunikacij, delno zaradi togih demarkacijskih linij med posameznimi obrtni in dejavnostmi, delno pa zaradi lokalne strukture oblasti.

Ogromno povečanje mestnega prebivalstva v devetnajstem stoletju je ustvarilo nove značilne vzorce urbanizacije. Koncentracija delovne sile v tovarnah je vodila k hitremu razvoju cenjenih delavskih hiš čim bliže tovarnam. Nastanek in vzpon novega srednjega razreda, osnovanega na rasti industrijske proizvodnje, je vpeljal nove stanovanjske potrebe. Tramvaji, sprva na konjsko vprego, kasneje cestna železnica, so pomagali srednjemu razredu, da se je odpeljal dlje od delavskega razreda. S tem, ko je industrializacija in ekonomski razvoj ustvaril novo razredno strukturo, so ljudje čedalje bolj skušali svoj položaj v tej strukturi manifestirati tudi z nastanitvenim prostorom.